

NEDERLAND – VLAANDEREN
DE SCHEIDING IN DE 16e EEUW
HISTORISCH BELICHT

DOOR

Dr. J. C. H. DE PATER

UITGAVE VAN DE WILLEM DE ZWIJGER-STICHTING

TE 's-GRAVENHAGE
1941

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2008

De kwestie *Nederland—Vlaanderen* wordt op dit ogenblik heet aan de orde gesteld. De naam Vlaanderen wordt in dit verband gebruikt als verzamelnaam voor alle gebieden in België, waar Nederlands wordt gesproken, en men betoogt, dat door de loop, dien de gebeurtenissen hebben genomen, thans het uur is gekomen, om allen, die door gelijkheid van taal zijn verbonden, binnen dezelfde staatsgrenzen te verenigen.

De Nederlandse grens moet mitsdien ver naar het Zuiden worden verlegd. Er gaan zelfs stemmen op, om heel België bij Nederland te voegen, De Walen dienen dan uit te wijken naar Frankrijk en hun oude woonplaats kan door Nederlanders en Vlamingen in bezit worden genomen,

Deze verlangens zijn niet zonder gevaren. Welk recht heeft iemand, die er geen been in ziet te beschikken over andermans grondgebied, om er zich tegen te verzetten, wanneer straks bij de vrede, die toch eens komen moet, stukken van ons grondgebied zouden worden afgescheurd? De verontwaardiging, die onder ons volk rees, toen na de wereldoorlog van Belgischen kant annexionistische wensten openbaar werden, ligt nog te vers in het geheugen dan dat de begeerlijkheid, thans bij ons aan de dag gelegd, algemeen en onvoorwaardelijk instemming zou vinden.

Zoo eenvoudig als het wordt voorgesteld, is het vraagstuk allermintst. Het is niet alleen van materiële aard, maar heeft een diepere geestelijke achtergrond. Het wordt niet alleen beheerst door de factoren van taal- en stamverwantschap, ook de godsdienstige motieven spelen er een niet te onderschatten rol bij.

Men is er niet mee klaar deze af te doen met het argument, dat wij moeten leren de zaken des geloofs te scheiden van de belangen van het volk. De geestelijke structuur van ons volk laat zich nu eenmaal niet met een handomdraai veranderen. Bij de scheiding in het verleden was het verschil in godsdienst een te belangrijke factor dan dat wij daarmee bij de beoordeling van het vraagstuk in het heden geen rekening meer behoeven te houden. Ons te bezinnen op de oorzaken, die in het verleden tot scheuring hebben geleid, lijkt ons daarom thans, meer dan ooit, noodzakelijk.

Wij moeten ver terug gaan in de geschiedenis om voor onze beschouwing het aanknopingspunt te vinden. Wel, tot het jaar 1363, toen de Franse Koning Jan II de Goede aan zijn zoon Philips de Stoute het hertogdom Bourgondië in leen gaf. Een onverstandige daad, die Frankrijk duur is komen te staan.

Door de afstand van Bourgondië schiep men aan de Oostgrens een zelfstandige Staat, die de eenwording van alle Fransen binnen hetzelfde Staatsverband in de weg stond en voor Frankrijk een gevaar moest worden, als de Hertog niet met Parijs één lijn trok.

Dit klemde te meer, omdat de Bourgondiërs door huwelijk en verovering hun gebied zo ontzaglijk uitbreidden, dat de leenman machtiger dreigde te worden dan zijn leenheer. Vlaanderen, Artois, Namen, Luxemburg, Henegouwen, Holland en Zeeland, Brabant en Limburg, werden alle door hen in personele Unie verenigd, d.w.z. ze behielden hun zelfstandigheid en eigen instellingen, maar hadden dezelfde Vorst, onder de titel Hertog, Graaf of Heer.

Een groot deel van de Nederlands sprekende gewesten die tegenwoordig deel uitmaken van Nederland en België waren op deze wijze door de dynastieke band van hetzelfde Vorstenhuis verenigd. De mogelijkheid kwam in het gezicht, dat alle Dietse gewesten, verbonden door dezelfde Vorst en geplaatst in dezelfde historische ontwikkeling, op de duur een stevige staatkundige eenheid zouden gaan vormen.

Er waren echter remmende factoren, die wij goed voor ogen moeten houden, willen

wij het vervolg begrijpen. De eenheid was volstrekt niet zo hecht als het oppervlakkig leek. Elk gewest stond nog apart en de bewoners voelden zich niet in de eerste plaats deel van het geheel, maar van hun gewest.

In de Middeleeuwen, toen het verkeer nog weinig was ontwikkeld, was de afgeslotenheid ook veel groter. In de gewesten zelf vormden de steden, die door hun wallen en poorten van de rest van de wereld waren afgesloten, afzonderlijke gebieden. De bewoners voelden zich allereerst lid van de stadsgemeenschap, die voor hun rechten opkwam en hun belangen verzorgde. Het was al mooi, dat ze daarnaast het gevoel hadden, ook te behoren tot de grotere gemeenschap van het landje, waarin hun stad lag, maar het was te veel gevegd van hen te verwachten, dat zij zich nu ook opeens lid zouden hebben gevoeld van de grotere gemeenschap, waarin zij door het erfgelek en de veroveringszucht der Bourgondische Hertogen waren samengevoegd.

Maar wat niet was, kon worden, en de Bourgondische Hertogen deden, wat ze konden, om dien ontwikkelingsgang te verhaasten. Zij schiepen gemeenschappelijke staatsinstellingen, die voor het geheel of voor grotere delen gelijkelijk golden. Bestuur, rechtspraak en financiën poogden zij op deze wijze te verenigen.

Zij stuitten daarbij echter op taai verzet. De vrijheidszin der gewesten stond storend in de weg. Dit begrip vrijheid heeft niets te maken met onze opvatting van vrijheid als iets dat aan de menselijke persoon eigen is. Het was het opkomen voor de bijzondere voorrechten van gewesten, steden of standen, die gewaarborgd waren door de privileges.

Boven dit uitzonderingsrecht stelden de Bourgondiërs het algemeen recht, boven de particuliere belangen het algemeen welzijn, maar het ging uiterst langzaam daarvan hun onderdanen te doordringen. De grootste steun vonden zij hierin bij hun ambtenaren, de legisten en juristen, die waren opgevoed in de beginselen van het Romeinse recht, en bij de hoge en lagen adel, die zij aan hun hof hadden verbonden.

Bij allen vrijheidszin was er toch een zekere drang naar saamhorigheid. Schuchter brak het besef door, dat Bourgondië een eenheid vormde, waartoe allen behoorden. Als op een donkeren avond twee inwoners van Brugge een vrouw naar huis begeleidden, worden zij lastig gevallen door dronken kerels, die plotseling van achter een muur te voorschijn springen met de kreet: „Qui vive (Wie gaat daar)?”

In hun schrik willen de late wandelaars hun aanvallers beduiden, dat zij landgenoten zijn, goed volk dus, en zij roepen: „Bourgogne”.

Dit geval, dat door de Leuvense hoogleraar Van der Essen als een bewijs is aangevoerd voor het wordend eenheidsbesef in de 15e eeuw, wijst ons nog op iets anders. Aanvallers en aangevallenen bedienden zich in de Vlaamse stad Brugge allen van de Franse taal, om hun gedachten kenbaar te maken.

Dit behoeft ons ook niet te verwonderen. Het hoofdland der Bourgondiërs was Frans en zij voelden zich bij alle vijandschap, die hen op de duur van de Franse Koningen scheidde, altijd als Fransen. De Hertog bleef de eerste Pair van Frankrijk. Alles aan zijn hof was Frans. Alleen die taal sprekenden wilde hij om zich heen hebben. Al respecteerde hij het Diets en liet hij dit aan zijn kinderen leren, aan zijn hof werd het beschouwd als een minderwaardige taal, die ook door de ontwikkelden uit de Nederlands sprekende gewesten niet werd gebruikt.

Ware de ontwikkeling van het Bourgondische Rijk dan ook niet gestuit, dan zou een toenemende verfransing van dezen stand van zaken onvermijdelijk het gevolg zijn geweest, en het is zeer de vraag, of het Diets zich had kunnen handhaven. Men moet niet vergeten, dat de *taalkwestie*, die voor ons een brandend vraagstuk is, in deze tijd nog nauwelijks bestond.

Waals-Diets vormde geen tegenstelling. Voor zover er eenheid groeide, voelde men zich lid van de Franse Bourgondische staatsgemeenschap. Wel vormde de cultuur binnen de Diets sprekende gewesten een zekeren band en had er uitwisseling van literaire producten plaats, maar de zuigkracht van het Frans sprekende hof was zo groot, dat ook Dietse beoefenaars der literatuur in het Frans gingen schrijven wat voor de toekomst een bedenkelijk verschijnsel was.

Hoger vlucht nog nam Bourgondië in de tijd van Karel de Stoute, die droomde van een groot Bourgondisch tussenrijk tussen Frankrijk en het Duitse Rijk. Maar deze droom werd wreed verstoord door de Fransen Koning Lodewijk XI en Karel's schepping stortte na zijn dood op het slagveld van Nancy ineen.

Bourgondië ging verloren en het leek voor de toekomst van het Dietse element geen betreurenswaard verlies. Opeens won dit in aanzien en kracht. Tegenover de overwegend Nederlandse gewesten raakten de Romaanse landen ver in de minderheid. Maar het uitzicht, dat nu deze Nederlandse gebieden een stevige nationale eenheid zouden gaan vormen, waarin de Romaanse zich op de duur niet meer thuis zouden gevoelen, zodat een afscheiding langs de taalgrens mogelijk werd, was nog wel zeer beneveld.

Met de dood van Karel de Stoute drong ook aanstonds de vrijheidszin der gewesten weer naar voren. De Staten-Generaal, die aan Karel's dochter Maria dreigend hun wensen kenbaar maakten, dreven de afschaffing der Bourgondische staatsinstellingen ogenblikkelijk door.

Toch spatte de eenheidsstaat niet uiteen. Het is een bewijs, dat de saamhorigheidsgedachte behoorlijk gegroeid was. Alleen maar, die Staat werd nu anders ingericht. Het absolutistisch streven der Hertogen, steunend op ambtenarenregering en staand leger, had voorlopig afgedaan. In plaats van een centraal kwam er een federatief verband, waarin de rechten der afzonderlijke delen onaantastbaar zouden worden gewaarborgd. De vrijheid naar Middeleeuwse trant scheen te zegevieren.

Maar deze vrijheid kreeg nogmaals een zware proef te doorstaan door de aanzienlijke huwelijken van Maria en haar zoon Philips de Schoone. Maria huwde met Maximiliaan van Oostenrijk, later Keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse natie, Philips met Johanna van Arragon, de erfdochter van Spanje.

Dit had tweeërlei gevolg. Opnieuw kreeg het centraal absolutistische streven der Vorsten uitzicht, om de gewestelijke en stedelijke vrijheid aan banden te leggen. Maar de sterke eenheidsstaat, dien men zo hoopte te scheppen, had geen doel meer in zichzelf, maar moest ten dienste komen te staan van de Habsburgse wereldpolitiek.

Karel V, de zoon van Philips de Schoone, erfde de Nederlanden, maar hij erfde ook Spanje, en hij werd Keizer van het Heilige Roomse Rijk. Deze fraaie titel maakte hem pretendent naar de wereldheerschappij en hij wilde deze aanspraak ook verwerkelijken. Het verwikkelde hem in langdurige oorlogen, waarvoor hij de rijke Nederlanden als geldschieters gebruikte.

De kleine zelfstandige rijkjes aan zijn Noordgrens hinderden hem in zijn politiek. Hun tijd was voorbij en successievelijk lijfde hij Groningen, Friesland, Utrecht, Drenthe, Overijssel en Gelderland in, zodat hij thans alle zeventien Nederlandse gewesten in zijn hand verenigde. Zij vormden nog altijd een personele unie, maar Karel hoopte, zoals zijn Bourgondische voorgangers, de verschillen in het bestuur, de rechtspraak en de financiën door centrale bestuursinstellingen glad te strijken en de eenheidsstaat voor te bereiden.

Het ging niet zonder strubbeling. De gewesten en steden zagen het met lede ogen aan,

hoe hun vrijheden opnieuw in gevaar kwamen. Maar Karel, die zelf in de Nederlanden geboren was, hield van dit volk en kende het volkskarakter. „Er is geen volk ter wereld”, schreef hij, „dat als het vaderlijk wordt geleid, meer geneigd is zich aan de wil van zijn Vorst te onderwerpen dan het Nederlandse, hoewel er ook geen volk is, dat erger de slavernij haat. Het ontzag van dit volk kan niet worden afgedwongen door vreesaanjaging, want het zal hardnekkig weerstand bieden aan geweld, maar is gemakkelijk met zachtheid te leiden”.

Zo nodig schrikte Karel er niet voor terug, om zijn eigen theorie te vergeten. Gent ondervond het in 1540.

Vóór zijn aftreden zorgde Karel ervoor, dat de Nederlanden als eenheid werden gehandhaafd in het Europese Statensysteem. Op de Rijksdag te Augsburg in 1548 werden deze gewesten als afzonderlijk geheel aangewezen in het Duitse Rijk, de leden of Bourgondische Kreits. Een jaar later werd bepaald, dat zij als één geheel ten eeuwigen dage onverdeelbaar zouden blijven onder dezelfde Vorst.

De staatkundige eenheid van Nederland en Vlaanderen scheen daarmee voorgoed bevestigd. Maar dit was alleen een politieke verbinding, die zij deelden met de Frans sprekende gebieden. De tijd lag nog ver, dat men op grond van de taalgemeenschap een volksgemeenschap zou willen opbouwen.

Men gebruikte de naam Vlaanderen toenmaals voor alle Nederlandse gewesten, ongeacht of ze Waals of Diets waren. Het in economisch opzicht belangrijkste gebied had zijn naam geschonken aan het geheel, zoals Holland het later zou doen aan de Zeven Verenigde Provinciën. Maar de eenheid, die de gemeenschappelijke naam zou doen veronderstellen, was nog uiterst zwak. Het besef van een gemeenschappelijk vaderland lag nog in de windselen. Ieder beschouwde zijn eigen gewest als zijn eigenlijk vaderland.

Bij Karel's regeling had de nationale eenheid door gemeenschappelijke lotsverbondenheid kunnen uitgroeien tot een levenskrachtige realiteit, maar deze zou dan niet beperkt zijn gebleven tot de Nederlands sprekende gewesten alleen noch in de taalgrens haar politieke grens hebben gevonden. Al in haar eerste begin werd deze groei echter gestuit door de opstand.

Om deze te begrijpen, dienen wij eerst te letten op een nieuwe factor in de ontwikkeling: *de Reformatie*.

In de 16e eeuw werd de religieuze eenheid der volken doorbroken door de Hervorming. De strijd over de godsdienst overheerste zozeer en kerfde zo diep in het leven der tijdgenoten, dat deze de grenzen der staten ging bepalen. Wij moeten de blik wenden naar Duitsland, om te zien van hoe doorslaggevend belang deze factor thans werd geacht.

Een ogenblik had het de schijn, alsof geheel Duitsland voor de Lutherse Reformatie zou worden gewonnen. Ware dit gebeurd, dan zou zich één nationale landskerk hebben gevormd, waardoor in de ook daar heersende staatkundige verbrokkeling de eenheidsgedachte een belangrijke stap vooruit zou hebben gedaan. Maar het tegenovergestelde gebeurde.

De Keizer deed Luther in de Rijksban en verzette zich met kracht tegen de doorwerking der Reformatie. Maar jarenlang werd hij door de oorlog met Frankrijk verhinderd om aan dit besluit kracht bij te zetten. Toen hij zich eindelijk grondig met het godsdienstig probleem kon gaan bezighouden, was de Reformatie zover doorgedrongen, dat het hem niet gelukte de Rooms-Katholieke Kerk in haar ouden luister te herstellen.

Men kwam nu tot een compromis. Of een Duitse Staat de Reformatie zou volgen dan wel Rooms-Katholiek zou blijven, zou afhangen van de Vorst, die over de Staat regeerde. *Cujus regio, ejus religio*, wiens gebied, diens godsdienst, was de eindconclusie, waartoe de vrede van Augsburg in 1555 kwam.

Deze regel geeft ons een belangrijke aanwijzing voor de voorwaarden, die de tijd zelf stelde in het probleem der nationale eenheid. Taal- en stamverwantschap, die in onzen tijd zo belangrijk worden geacht, hadden in de 16e eeuw als saambindende factor bij de vorming van staten en naties geen schijn van kans, indien daarmee de eenheid op godsdienstig gebied niet hand in hand ging.

Het langzaam groeiend eenheidsbesef in de Nederlanden had alleen dan kunnen uitgroeien tot een krachtig nationaal besef, indien zij op religieus gebied een eenheid waren blijven vormen. In de scheuring op godsdienstig gebied ligt mitsdien de diepste oorzaak van de scheiding van Nederland en Vlaanderen in de 16e eeuw.

Oorspronkelijk was het geenszins te vermoeden, dat de dingen de keer zouden nemen, dien ze hebben genomen. De Reformatie drong in het Zuiden evenzeer door als in het Noorden. In de Zuidelijke gewesten kwam zelfs het Calvinisme, de meest strijdbare vorm der Hervormingsbeweging, het eerst tot ontplooiing. Daar ontwierp Guido de Bray de *Gereformeerde Geloofsbelijdenis*, die een poging was niet alleen om de Koning van het goed recht der beweging te overtuigen, maar in de eerste plaats om hem over te halen de reformatie der gedeformeerde Kerk zelf ter hand te nemen.

Dit lag volkomen in de denkwijze der 16e eeuw, waarvan de regel „wiens gebied, diens godsdienst" immers de korte samenvatting was. De overheid maakte uit, welke de godsdienst der onderdanen zou zijn, en daarom was ook de Koning van Spanje als Heer der Nederlanden de eerst aangewezene om de Kerkzuivering ter hand te nemen.

In een begeleidender brief aan de Koning werd deze gedachte door de opstellers der Geloofsbelijdenis duidelijk uitgesproken. Zij beklagen zich daarin, dat de Calvinisten ten onrechte worden gehouden voor schismatieke, rebellen en ketteren. Zij zijn dit niet, want zij houden zich geheel aan het Evangelie, zoals de oude Christelijke Kerk dit deed. Onder de gehoorzaamheid aan de magistraten willen zij leven in zuiverheid van consciëntie, God dienen en zichzelf hervormen overeenkomstig het Woord Gods en Zijn heilige bevelen.

Daarvoor roepen zij de hulp in van de Koning, die door God is aangesteld tot hun wettige overheid. Maar hij moet zich dan losmaken van zijn verkeerde geestelijke raadgevers en een onpartijdig onderzoek instellen. Doet hij dit dan zal zijn oordeel uitvallen ten gunste van hen, die de bedorven Kerk willen reformeren.

„Het staat aan U, Sire", eindigen zij, „het staat aan U om kennis te nemen van deze zaken en U te verzetten tegen de dwalingen, hoe diep en hoe lang zij ook hebben wortel geschoten".

Om hem het oordeel gemakkelijk te maken, deden zij hem de Gereformeerde Geloofsbelijdenis toekomen, waarin hun leer was samengevat.

Het ging op ongebruikelijke wijze. In de nacht van 1 November 1561 werden de brief en de Belijdenis over de muur van het kasteel te Doornik geworpen met het verzoek aan de daar residentie gouverneur De Montigny, om beide aan de Koning over te maken.

Maar het was nauwelijks te verwachten, dat het verzoek bij de Koning in goede aarde zou vallen. Philips II, die zijn vader in 1555 als Heer der Nederlanden was opgevolgd, leefde in een anderen tijd als deze. Karel V had de Hervormden vervolgd, omdat een scheuring in de Kerk hem uit staatkundig oogpunt ongewenst voorkwam, daar deze zo licht scheuring in de Staat kon met zich brengen. Zolang mogelijk had hij er daarom

naar gestreefd, om een *modus vivendi* te vinden, waardoor het mogelijk zou zijn de gebroken eenheid te herstellen.

Maar Philips II liet deze pogingen varen. In te gaan op verzoeken van lieden, die bittere klachten aanhieven over de vervolging van de zijde van „papen en monniken”, die zelf om hun valse leer het eerst voor vervolging in aanmerking kwamen, wierp hij met afschuw van zich. Een dergelijke Kerkzuivering leek hem weinig minder dan heiligschennis.

In plaats van milder tegenover de aanhangers van de Nieuwe Leer stemde het gebeurde hem hardvochtiger. Evenzeer als de Calvinisten was Philips overtuigd, dat hem niet alleen het wereldlijke maar ook het geestelijke zwaard in de hand was gelegd. Verschil van godsdienst in de Staat zou ook naar zijn mening de eenheid van dien Staat direct bedreigen. Om aan dit gevaar te ontkomen, was er slechts één middel: *de weerspanningen met geweld tot de moederkerk terug te brengen*. Sterker werd de schroef der vervolging aangedraaid, hoger vlamden de martelvuren.

De Calvinisten kwamen door dit alles in een moeilijk parket. Nu de Koning weigerde de Kerk te zuiveren en dus vasthield aan zijn verkeerde geestelijke raadgevers, waren zij teruggedrongen op hun laatste schans, de overtuiging, dat zij ten slotte God meer moesten gehoorzamen dan de mensen. Geleid door deze overtuiging, bleef hun slechts over naast de gedeformeerde Kerk een zuivere, gereformeerde, in te stellen.

In het geheim predikten zij het ware Evangelie en organiseerden zij hun gemeenten, maar zonder dat zij hun oorspronkelijk standpunt prijsgaven, dat eigenlijk de „zogenoemde Katholieke Kerk” moest worden gezuiverd van valse leer en afgoderij en hersteld tot de ware Katholieke Kerk.

Deze strijd speelde zich niet in de eerste plaats af in de Noordelijke Nederlanden, maar vooral in de Zuidelijke, waar de centrale regering zetelde. Waalse en Dietse gewesten werden er gelijk door beroerd. Het schuchter groeiend Bourgondisch saamhorigheidsgevoel, dat bij gunstiger omstandigheden misschien had kunnen uitbotten tot een hechte nationale eenheid, werd er geheel door verstoord.

Er waren andere belemmerende factoren. De strenge geloofsvervolging was in wezen een onderdeel van het centraal-absolutistisch systeem van Philips, die de Nederlanden wilde regeren van één middelpunt uit, zoals hij het Spanje deed. De drift, waarmede hij deze idee trachtte te verwezenlijken, deed ook anderen in het geweer komen dan de Calvinisten

De vrijheidszin der gewesten was allerminst dood en werd onder Philips' onberaden ijver steeds heftiger geprikkeld. Ook onder de Rooms-Katholieken en onder de onverschilligen in geloofszaken — en deze waren er tallozen in het land van Erasmus — groeide het onbehagen. Zij zagen het met droefheid, hoe de vervolging steeds heftiger vormen ging aannemen. De vervolgdgen om het geloof werden niet voor hun gewone rechter verhoord, wat een schending betekende der privileges, waarmede ook in ander opzicht herhaaldelijk de hand werd gelicht. De Staten-Generaal, die na de dood van Karel de Stoute zo hardnekkig de gewestelijke vrijheid hadden voorgestaan, werden niet meer bijeengeroepen. Philips had het, nog maar pas Heer der Nederlanden, eenmaal gewaagd, maar hij had er zo weinig plezier aan beleefd, dat hij zich stellig had voorgenomen het nooit weer te doen.

Alle ontevreden, zowel op kerkelijk als wereldlijk gebied, richtten het oog op hun natuurlijke beschermers tegen vorstelijke willekeur, de edelen. In de Middeleeuwse maatschappij nam de Adel een bijzondere positie in. Hij was a.h.w. de bemiddelaar tussen Vorst en Volk.

De voornaamste edelman, van wien de ontevredenen hulp verwachtten, was **Willem van Oranje**. Op hem moeten wij in het verband van onze uiteenzetting in het bijzonder letten, omdat hij een eigen standpunt innam tegenover de groei naar eenheid.

Oranje was groot geworden aan het hof te Brussel en opgevoed in de Bourgondische staatsgedachte. De eenheid van alle Nederlanders begeerde hij evenzeer als de Koning, maar zonder geloofsvervolging en met handhaving der gewestelijke en stedelijke vrijheid. Deze eenheidsgedachte had met de verbondenheid Nederland-Vlaanderen echter weinig of niets te maken. Dat de inwoners daarvan één volk zouden uitmaken, daarvan was Willem van Oranje zich even weinig bewust als al zijn tijdgenoten.

Wat hem voor ogen zweefde, was een eenheidsstaat van alle Nederlandse gewesten, óf zij Frans spraken óf Diets. In de godsdienstkwestie vertegenwoordigde hij het standpunt der Politieken, die het Staatsbelang vooropstelden, dat hun leerde het liever aan ieders consciëntie over te laten hoe men God wilde dienen, dan toe te laten, dat de Staat door godsdienstoorlog werd verscheurd.

Nu de Koning onwillig bleek de Kerkzuivering ter hand te nemen, volgden de Calvinisten aarzelend in dit spoor. Zij keerden terug tot de praktijk van de oude Christelijke Kerk, die van een niet-Christelijke overheid tolerantie had geëist. Godsdienstvrijheid voor de Kerk, die men noodgedwongen naast de gedeformeerde Rooms-Katholieke als de ware Christelijke Kerk had moeten institueren, werd de eis, dien men stelde.

Een ogenblik leek het, alsof men dezen eis zou kunnen verwerkelijken door het Verbond der Edelen, waarop de Calvinistische kerkenraden aanvankelijk achter de schermen invloed uitoefenden. Maar deze invloed ging teniet, toen het Verbond op Oranje's aandrang de toevlucht nam tot een massa-betoging van de Adel, om zo de Landvoogdes murw te maken.

De overgrote meerderheid der edelen, die het smeekschrift aanboden, was Rooms-Katholiek en in dit stuk zal men dan ook de specifieke eisen der Calvinisten tevergeefs zoeken. Het drong aan op een algehele afschaffing der godsdienstplakaten. Maar de Landvoogdes oordeelde daartegenover, dat men het land op godsdienstig gebied niet „zonder wetten" kon laten. Zij beloofde een verzachting (moderatie) der plakaten, die evenwel in de praktijk niets betekende.

De Calvinisten trachtten nu hunnerzijds de regering voor een voldongen feit te stellen. Zij begonnen overal in het openbaar te prediken. Dan kon ieder, die het wilde, horen, dat zij geen ketters waren, maar slechts het zuivere Evangelie aanhingen. De spanning nam daardoor hand over hand toe.

De Calvinistische predikanten hadden hun standpunt, dat Kerkzuivering nodig was, niet losgelaten, en onwillekeurig richtten zij zich in hun preken herhaaldelijk tegen de beeldendienst, dien zij als afgoderij beschouwden. Op hun gehoor had dit een zeker door de meesten hunner niet gewilde uitwerking. De openbare preken waren begonnen zonder verlof der overheid, onder de verwijzing naar het Bijbelwoord, dat men God meer moest gehoorzamen dan de mensen. Maar de eenvoudige man vroeg zich af, waarom dit wel van toepassing was op de openbare preek en niet op de zoveel verder strekkende eis van Kerkzuivering.

De kerkenraden wilden daar niet aan. Zij zetten een grote betoging op touw om aan de Landvoogdes een rekest aan te bieden ter verkrijging van godsdienstvrijheid, nadat zij van de edelen hadden weten te verkrijgen, dat deze ook hunnerzijds een poging daartoe zouden doen. Juist toen de betogers zich echter te Brussel verzamelden,

ontglipte de beweging aan hun hand. De Beeldenstorm brak los en gierde weldra door alle gewesten.

Sociale nood en religieuze hartstocht waren de aanleiding, maar hij bracht de gehele ontwikkeling in een nieuw stadium. De Koning, die zich te Madrid zo lang had zitten te verbijten over het verzet, besloot daaraan nu met geweld een einde te maken. Zijn centraliserend-absolutistisch systeem zou met harde hand in werking worden gesteld, de eenheid op godsdienstig en staatkundig gebied met één slag worden hersteld.

Wij staan hier op een keerpunt in de ontwikkeling en moeten nog eenmaal het terrein overzien. De dynastieke band, die alle gewesten bond aan dezelfde Vorst, had kunnen uitgroeien tot een nauwe eenheid, zo als dit b.v. in Frankrijk het geval is geweest. Maar deze eenheid strekte zich in de Nederlanden uit over stam- en taalgrenzen heen en met een verwantschap en saamhorigheid, berustend op taal- en stamgemeenschap, had zij dan ook niets van doen.

Nederlanders en Vlamingen voelden zich allerminst als één volk. Hun aanraking was niet nauwer dan die met de bewoners van Henegouwen of Artois of welk ander gewest ook. Verder dan de dynastieke band reikte de samenhang, althans voorlopig, niet.

Dit had anders kunnen worden, wanneer de saamhorigheid gedragen was door de eenheid op godsdienstig gebied, wanneer alle Nederlands sprekende gewesten voor het Calvinisme waren gewonnen of in alle het Rooms-Katholicisme hersteld was. Nu de Koning niet slaagde in zijn opzet om met harde hand de religieuze eenheid te herstellen, maar het aan het Calvinisme evenmin gelukte alle gewesten te winnen, moest het wel komen tot een scheuring, die met de taalgrens geen verband houdt en waarop de tegenstelling Waals-Diets generlei invloed heeft uitgeoefend.

Reeds Margaretha had het verzet, dat zich na de Beeldenstorm had geopenbaard, neergeslagen. Valenciennes en Doornik werden veroverd, de benden van Jan van Toulouse en Brederode in de pan gehakt of verdreven. Alva's komst deed de rest. Op grote schaal weken de Calvinisten uit en Willem van Oranje volgde dit voorbeeld. Hij redde zich op de Dillenburg en begon vandaar uit zijn strijd tegen de „Albanische tyrannie“.

Hierbij stond de eenheid der gewesten bij hem in het middelpunt. Hij verschilde daarin niet van Alva, maar terwijl deze zich ten doel stelde om in alle gewesten het absolutisme te vestigen en de Rooms-Katholieke religie in vollen omvang te herstellen, voerde Oranje de strijd voor de vrijheid op godsdienstig en staatkundig terrein, z66 dat dus niet één godsdienst de heersende zou zijn en de voorrechten der gewesten en steden zouden worden hersteld. Hij bleef daarbij trouw aan de Koning door de fictie over te nemen, dat deze was misleid door verkeerde raadgevers. Die raadgevers te verwijderen was het doel van zijn invallen. Hij verwachtte daarbij alles van het Zuiden, waar voor hem het hart klopte der Nederlanden.

Het merkwaardige is nu, dat Oranje van het Zuiden, waarvan hij zo veel verwachtte, geen steun kreeg. Het verzet schijnt daar wel radicaal de kop te zijn ingedrukt en de uitwijking moet wel op grote schaal hebben plaatsgehad. Het Zuiden roerde zich niet en het gaf geen gevolg aan de kriegsmanifesten die Oranje op grote schaal deed verspreiden.

Eerst in 1572 werd Bergen veroverd door Lodewijk van Nassau, maar dit ging niet van binnen uit, maar van buiten af, uit Frankrijk. Toen was in het Noorden de vaan van de opstand reeds geplant. Den Briel was veroverd door de Watergeuzen, Vlissingen, Veere en Enkhuizen hadden het juk van Alva afgeschud en andere steden waren door het optreden der geuzen voor de Prins gewonnen.

Een paar maanden is de opstand aan de gang en dan komen te Dordrecht de Staten van Holland bijeen, om het bestuur te regelen. Oranje zond er Marnix van St. Aldegonde heen, om zijn invloed te laten gelden. Die invloed valt in de eerste plaats te bespeuren in de bepalingen betreffende de regeling van de godsdienst. Niet de Calvinisten zetten hun zin door, maar de Prins. De Rooms-Katholieke Kerk werd niet gereformeerd, maar de godsdienstvrijheid ingevoerd, waarbij zo wel aan de Gereformeerden als aan de Rooms-Katholieken het recht van vrije uitoefening van hun godsdienst werd toegekend. Niemand zou daar om mogen worden lastig gevallen. De geestelijken moesten „onbecommert" blijven. Maar daarop volgt dreigend: „Tenware zijlieden hem verthoonden vianden ofte hem mishandelden (= zich misdroegen) tegen 't gundt voersz is".

Hier lag de moeilijkheid, die van meet af werd voorzien. De Rooms-Katholieke geestelijken konden geen genoegen nemen met de religievrede. Dat beide godsdiensten gelijkberechtigd zouden zijn, paste allerminst in hun systeem. De Rooms-Katholieke godsdienst was voor hen de enige ware Christelijke religie en de Calvinisten die het anders meenden, waren religieuze rebellen, die met geweld moesten worden terechtgebracht of anders aan de strafrechter overgeleverd. De Staat mocht hen niet beschermen en de uitoefening van hun religie toelaten. Al mochten Rooms-Katholieke kerkleden, die de centralisatie en het absolutisme, welke Alva doorvoerde, verafschuwden, met de opstand daartegen sympathiseren, de Rooms-Katholieke geestelijkheid kon een overheid niet steunen, die de valse godsdienst rustig in het land toeliet.

Omgekeerd waren de Calvinisten niet tevreden. Nu de kans eindelijk gunstig leek, om de „zogenaamde Katholieke Kerk" van overheidswege te zuiveren van de misbruiken, viel deze overheid terug op de religievrede. Een ondraaglijke spanning binnen de zwakke Staat, die zich hier bezig was te vormen, was het gevolg. Zij nam hand over hand toe, toen de Bloedbruiloft in de Bartholomeüsnacht alle hoop, die men hier op Frankrijk gebouwd had, neersloeg.

Binnen dezelfde Staat twee godsdiensten gelijkberechtigd te handhaven bleek een onmogelijkheid. Oranje moest het toegeven, al ging het met een bezwaard hart. En niet alleen hij, maar ook de Libertijnen, die in de stadsbesturen en mitsdien in de Staten de meerderheid vormden. Het Staatsbelang maakte ook naar hun inzicht de opheffing van de religievrede noodzakelijk.

Daarmee werden echter de Rooms-Katholieken niet tot uitwijken gedwongen, zoals het destijds met de andersdenkenden in Rooms-Katholieke Staten gebeurde. Vervolgzucht is in ons land nimmer populair geweest. Ook de ijverigste Calvinisten wilden de gewetensvrijheid niet aantasten.

Streng toezicht werd op de Rooms-Katholieken niet eens gehouden. Al werden barse plakaten uitgevaardigd, de Libertijnse stadsbesturen, die ze moesten handhaven, lichtten er op de duur vaker de hand mede dan de Calvinistische predikanten wenselijk achtten.

Ook zij hadden ondanks hun overwinning geen reden tot volkomen tevredenheid. Nu de stadsbesturen niet in hun zin waren gelijkgeschakeld, ontstond er voortdurend wrijving. Al in 1575 was deze zo groot, dat de Staten het plan opvatten, om alle consistories en kerkelijke regeervergaderingen eenvoudig op te heffen en een door hen aangewezen commissie van vier personen aan het hoofd der Kerk te stellen. Oranje, die begreep, tot hoeveel binnenlandse moeilijkheden dit zou leiden, voorkwam echter de uitvoering.

Zoals het in Holland ging, zo ook in Zeeland. Beide provinciën, die de kernlanden

vormden van het verzet, hadden in hun religieuze eenheid een bolwerk gevonden, waartegen de Spaanse tirannie stuk sloeg. Maar zij hadden zich daarmee tegelijkertijd in een uitzonderingspositie geplaatst, die de vereniging met het Zuiden duurzaam in de weg stond. Dit werd duidelijk uit de gang, dien de gebeurtenissen verder namen. Oranje had zijn doel, alle Nederlandse gewesten in de opstand te verenigen, nimmer prijsgegeven. „Het ganse Vaderland", over stam- en taalgrenzen heen, bleef het wit, waarop hij mikte. Al op de Statenvergadering te Dordrecht had hij de Staten van Holland op het hart gebonden de eenheid met de andere gewesten, de generaliteit, zoals hij haar noemde, in het oog te houden.

In **1576**, toen de Spaanse huurtroepen uit de band sloegen en plunderend het rijke Zuiden binnenvielen, kreeg het eenheidsstreven opnieuw een kans. De Staten-Generaal kwamen te Brussel bijeen en zij sloten te Gent vrede met Holland en Zeeland.

Wie de bepalingen van deze *Pacificatie* slechts oppervlakkig inziet, zal terstond begrijpen, dat de regeling van de godsdienstkwestie daarin het zwakke punt is. Na de verdrijving van de Spaanse troepen zou een vergadering van de Staten-Generaal beslissen over de godsdienst in Holland en Zeeland. Buiten deze gewesten mocht niets tegen de Rooms-Katholieke godsdienst worden ondernomen. Het was alles voor de Calvinisten, die de drijfkracht vormden van de opstand, al even onaangenaam.

Hoe mooi het uitzicht van Oranje thans ook leek, de uiterlijke eenheid verborg slecht de innerlijke verdeeldheid. De Zuid-Nederlandse edelen wantrouwden hem en waren jaloers op zijn invloed. Zij waren ijverig Rooms-Katholiek, evenals de geestelijken, die zich ten einde raad bij de partij der Bevrediging hadden aangesloten.

Oranje vond tegen hen slechts ten dele steun bij de Calvinisten, wier aanhang, nu het vrede geworden was en de plakkatens in het Zuiden geschorst waren, merkwaardig snel weer toenam. De eenheid, die bereikt werd in de eerste Unie van Brussel, was slechts een schijn-eenheid. Tot dit verbond traden alle gewesten, op één na toe, en Oranje's streven naar een generale Unie scheen daardoor verwerkelijkt. Maar het vooropstellen van de „onderhouding van onsen heiligen gelove en Catholyke Apostolyke Roomse Religie" en het voorbehoud van Holland en Zeeland, dat de Unie geen inbreuk mocht maken op de Pacificatie, wijst op het wankel fundament, waarop dit eenheidsgebouw rustte.

Het was alleen het onverstand van de nieuwe landvoogd Don Juan, die in het begin van 1577 zijn ambt aanvaardde, waardoor Oranje gelegenheid kreeg zijn politiek plan verder uit te werken. Tegen Oranje's zin waren de Staten-Generaal met hem in onderhandeling getreden. Voorlopig gaf hij bij het *Eeuwig Edict* alles toe. Hij bekrachtigde de Pacificatie en beloofde de Spaanse troepen weg te zenden.

Weldra kreeg hij echter spijt van zijn toezegging; hij deed een aanslag op Namen en riep de Spaanse troepen terug, waardoor hij in oorlog kwam met de Staten-Generaal. Deze riepen nu Oranje naar Brussel, zo dat alle gewesten, ook Holland en Zeeland, opnieuw tegen de Spaanse landvoogd waren verenigd. Oranje werd *Ruwaard van Brabant* en verkreeg daarmee het stadhouderschap over deze provincie, anders bekleed door de Landvoogd.

Maar de op hem jaloerse Rooms-Katholieke edelen werkten een plan uit, waardoor zij hoopten hem eens en voorgoed schaakmat te zetten. Zij riepen Matthias van Oostenrijk, de jongen broer van de Keizer, in het land, om hem met de landvoogdij te bekleden, in de hoop dat de Spaanse Koning deze keuze zou goedkeuren en zo dus de vrede met hem kon worden hersteld. Oranje was hun echter te slim af en doorkruiste hun plannen door te bewerken, dat de Staten-Generaal hem benoemden tot Matthias'

luitenant generaal, waardoor hij de leiding in handen hield en een bestuursambt verkreeg, dat hem in een officieel verband bracht met alle provinciën.

Zo ontstond een nieuwe centrale regering, van Matthias, die door de Staten-Generaal was erkend, tegenover de door de Koning erkende van Don Juan. Alles hing af van de krijgkans, of de nieuwe regering zich zou kunnen handhaven. Deze viel al direct ongunstig uit voor de troepen der Staten. Zij werden verslagen bij Gerabloers, waardoor Matthias en de Staten-Generaal zich te Brussel niet veilig meer achtten en hun zetel verlegden naar Antwerpen.

Jaren vol verwarring volgden. Het particularistische drijven en de zelfstandigheid-neiging van gewesten en steden maakten het Oranje moeilijk, maar veel meer de tegenstelling tussen Rooms en Calvinisten. Bij de tweede Unie van Brussel hadden nog in 1577 de Staten-Generaal de Pacificatie bevestigd, met de bepaling, dat beide godsdienstige groepen verplicht waren elkaar wederkerig te beschermen.

Hieraan haperde het echter aan alle kanten. De Rooms-Katholieken zagen het met lede ogen aan, dat de Calvinisten overal in Vlaanderen en Brabant doordrongen en hun kerken organiseerden, wat zij in strijd achtten met de Pacificatie van Gent. Beide groepen meenden, dat de Overheid de plicht had de andere te verbieden.

Zoo verstonden het de Rooms-Katholieken, maar zo verstonden het ook de Gereformeerden, die in Gent heer en meester werden, nadat zij door een nieuwen Beeldenstorm de kerken hadden geschikt gemaakt voor hun eredienst. Het werd binnen het kader van de generale Unie een formele burgeroorlog.

Tevergeefs poogde Oranje de moeilijkheden te bezweren door het doen uitvaardigen van een godsdienstvrede, zoals hij dit vroeger in Holland en Zeeland gedaan had. De verwarring vermeerderde er eer door dan dat ze verminderde. De Calvinisten waren het er evenmin mee eens als de Rooms-Katholieken, die haar in strijd achtten met de Pacificatie van Gent.

Ware Don Juan een goed veldheer geweest en had hij een behoorlijk leger tot zijn beschikking gehad, dan zou het niet moeilijk zijn geweest de hopeloos verdeelde Unie uiteen te slaan. Dit bleek, toen de **Hertog van Parma** na Don Juan's vroegen dood in 1578, de leiding overnam. Parma, in staats- manstalent Oranje's evenknie en in veldheerstalent zijn meerdere, vond opeens de juiste weg in de moeilijkheden van het Spaanse bewind.

De nieuwe leider bracht behendig het godsdienstverschil naar voren en had weldra contact gevonden met de Malcontenten, een partij onder de Rooms-Katholieken Waalsen adel, die, ontevreden over zijn geringe invloed en kopschuw geworden door het drijven der Calvinisten, weer aansluiting zocht bij de Koning. Het baatte niet meer, dat Oranje zelf naar Gent ging en daar zijn aanhangers dwong de religievrede te aanvaarden. De Waalse gewesten sloten zich aaneen tot de Unie van Atrecht (6 Jan. 1579), waarbij zij zich nog wel plaatsten op de bodem van de Pacificatie van Gent, maar met het vooropstellen van het alleenrecht der Rooms-Katholieke Kerk. Het was de eerste stap naar verzoening met de Koning, die weldra volgde (17 Mei 1579).

Daarmee was de afscheiding van de Waalse gewesten van de generale Unie een feit geworden en was deze dus beperkt tot de Dietse gewesten alleen.

Nederland en Vlaanderen thans alleen verbonden tegen de vreemde tirannie, schenen na deze afscheiding der Frans sprekende gewesten, oppervlakkig gezien, op weg naar een nauwere aaneensluiting.

Zou de taaleenheid en de stamverwantschap thans uitgroeien tot volkseenheid? Het was niet meer dan schijn. De afscheiding de Waalse gewesten lag allerm minst aan een verschil van taal en stam. Deze tegenstelling werd in de 16e eeuw nog door niemand beseft. De afscheiding zou anders beschouwd zijn als een versterking van de generale Unie. Maar Oranje en zijn medestrijders voor de eenheidsgedachte beschouwden de afscheiding in geen geval als zo danig. De Prins zocht niet in taal- of stamverwantschap argumenten voor een eendrachtig samengaan. Het Frans was en bleef de officiële regeeringstaal en hij zelf bleef deze taal spreken tot in het uur van zijn dood.

Neen, de oorzaak van de afscheiding lag in de eerste plaats op godsdienstig gebied. Oranje's pogingen om de religievrede aannemelijk te maken, hadden geen succes. De Rooms-Katholieken verwierpen hem, maar de Calvinisten waren al even afkerig van het „alle religies in één pot morsen“, zoals zij het in Friesland uitdrukten. Ook in de trouw gebleven gewesten bleef het religieverschil de gemeederen verdelen, terwijl de zelfstandigheidneiging van gewesten en steden door de loop der gebeurtenissen eer was toegenomen dan verminderd.

De losse samenvoeging van de generale Unie, waarin de delen niet ondergeschikt waren aan het geheel, dwong de aan de opstand trouw gebleven gewesten tot nauwer aaneensluiting. Het was al spoedig na de eerste Unie van Brussel beseft door Oranje, toen Holland en Zeeland door de exclusief-Roomse strekking van dit verbond waren teruggedrongen in hun isolement.

Toen reeds trachtte de Prins te komen tot een nadere Unie met Gelderland, waarbij zich enige andere provincies, waarvan Utrecht, Groningen en Friesland met name werden genoemd, heren en edelen zouden kunnen aansluiten. Er was niets van gekomen, maar Jan van Nassau bleef er, nadat hij in 1578 stadhouder was geworden van Gelderland, voor werkzaam, in de overtuiging, dat zijn gewest door de Pacificatie en de generale Unie onvoldoende beschermd was.

De Prins, die begreep, dat zijn schepping, *de generale Unie*, door een dergelijke nadere Unie gevaar kon lopen, was na de tweede Unie van Brussel, waarin ook Holland en Zeeland waren opgenomen, de plannen niet meer zo gunstig gezind. Maar na de afscheiding der Waalse gewesten was het belang van nauwer aaneensluiting dringend naar voren gekomen. Zo wordt de totstandkoming van de Unie van Utrecht verklaarbaar.

Deze bedoelde allerm minst een afscheuring van het Zuiden en evenmin een opheffing van de generale Unie. Wie dit mocht menen, zal door een blik in het tractaat, ogenblikkelijk van zijn dwaling genezen worden. Dit toch zegt uitdrukkelijk, dat de Unie is opgericht „nyet omme hen van de voorsz. generael Unie, bij de Pacificatie tot Ghendt gemaeckl, te scheyden, meer om dselve noch meer te stercken“.

Wel vormden Holland en Zeeland de ruggengraat van het verbond, maar dit was een gevolg van de nood van de oorlog, en geenszins omdat de Unie in enig opzicht een anti-Vlaamsch karakter zou hebben gedragen. Ook de steden in het Zuiden als Gent, lependen, Antwerpen enz. traden tot de Unie toe. Was het gegaan naar de zin van Oranje, dan zou het nieuwe verbond van Utrecht zich hebben verwijd tot het gehele

gebied van de generale Unie en zouden alle gewesten daartoe hebben behoord behalve de afgescheiden Waalse gewesten.

Waarom was dan echter de nadere Unie eigenlijk nodig? Omdat zij een veel steviger geheel vormde dan de tweede Unie van Brussel. Te Utrecht toch verbonden de deelnemers zich „ten eewygen daghen bij de anderen te blijven in alle forma ende manieren alsoff siluyden maar één provincie waeren”.

Dit scheen opeens een reuzenstap vooruit op de weg naar de eenheid. Maar als schrikte men terug voor de eigen stoutmoedigheid, aanstonds liet men er op volgen ... „onvermindert nochtans een ygelick provincie ende die particulier steden, leden ende ingesetenen van dyen haerluyden speciaele ende particuliere privilegiën, vrijheden etc.”

Wat men gaf met de ene hand, nam men haastig weer terug met de andere hand. Het tweede sprak het eerste lijnrecht tegen. Welke fraaie bepalingen de Unie ook verder bevatte over de centralisatie der ðlen, het particularisme, waarvoor in de laatst aangehaalde zinsnede ruimte gelaten werd, heeft ze alle ontkracht.

Even ondoorzichtig waren de bepalingen, die handelden over de religie. Gewetensvrijheid werd als beginsel aanvaard, zoals het ook was gedaan in de Pacificatie van Gent. Ieder zou voor zijn particulier mogen blijven bij de religie, die hij aanhing, en niemand zou „ter causa van de religie” mogen worden achterhaald of onderzocht.

Maar gewetensvrijheid is nog iets anders dan godsdienstvrijheid, die de uitoefening van ieders religie met alle kerkelijke handelingen, daaraan verbonden, insluit. Zelfs de beperkte godsdienstvrijheid, zoals deze was uitgestippeld In de bepalingen van de religievrede, kon bij de Unie niet worden doorgezet. Het kwam er niet toe dezen vrede uit te breiden over alle gewesten. Holland en Zeeland zagen te goed de gevaren daarvan in het Zuiden dan dat ze zich aan deze opnieuw wilden blootstellen.

Daarom bepaalde de Unie, dat beide gewesten zich inzake de religie zouden mogen gedragen zoals het hun goed dacht, wat er vanzelfsprekend op neerkwam dat de Gereformeerde godsdienst tot de heersende verklaard werd. De onduidelijke formulering, die voor de andere gewesten gekozen werd, gaf aan deze praktisch de vrijheid te doen, wat ze verkozen. Zij zouden zich mogen „reguleren” naar de godsdienstvrede of in de godsdienstkwestie zo danige orde stellen als het hun goed dacht.

Wanneer wij dit alles bedenken, behoeft het ons niet te verwonderen, dat Oranje zorgelijk sprak van een Unie, die niet deugde. Het particularisme der gewesten en de religieuze gedeeldheid moesten wel de wrijvingspunten blijven. Maar de tijd was nog niet rijp voor 's Prinsen interconfessioneel ideaal. Hij eindigde dan ook met toe te geven en ondertekende de Unie bij een afzonderlijke acte van adhesie. Gewonnen was althans, dat de toegetreden steden en gewesten niet afzonderlijk vrede zouden sluiten, maar ook dit betekende in de grond niet zo heel veel. Het zou immers afhangen van de krijgskans, in hoeverre ze zich konden handhaven.

Inmiddels kwam een nieuw punt van geschil de verwarring vermeerderen. Nog eenmaal werd een grootscheepse poging gedaan, om met de Koning tot vrede te komen. Te Keulen kwam een uitgebreid vredescongres bijeen. Toen hier echter ten duidelijkste bleek, dat de Koning onvoorwaardelijk vasthield aan de eis, dat religieuze eenheid in Rooms-Katholieke zin moest worden hersteld, leidde dit tot een volslagen breuk, die zijn uiting vond in de onderhandeling met de Fransen Hertog van Anjou.

De 19^e September 1580 sloten de Staten-Generaal met hem een verdrag, waarbij hij erkend werd als erfelijk *Heer der Nederlanden*. Aan Philips was daarmee de soevereiniteit opgezegd. Officieel werd dit bekrachtigd door de aanneming van het

Plakkaat van Verlatinge, waarbij de Koning in optima forma van de heerschappij werd vervallen verklaard (26 Juli 1581).

Ogenschijnlijk leken de moeilijkheden daarmee alleen te zijn verschoven, want ook Anjou was Rooms-Katholiek. Maar het verschil met Philips II was, dat de nieuwe heerser de uitoefening van beide godsdiensten zeide te willen toestaan. Hoe wankel de eenheid nu echter werd, blijkt uit het feit, dat Holland en Zeeland weigerden hem als Graaf te aanvaarden. Als voorwaarde voor hun erkenning van het verdrag stelden de Staten uitdrukkelijk voorop, dat Anjou moest beloven de Prins van Oranje te erkennen als soeverein hunner gewesten, wanneer hij hiertoe zou worden gekozen.

Nu de twee belangrijkste provinciën bij de soevereiniteitskeuze een eigen weg gingen, was praktisch de eenheid verbroken. Het samenbindend element toch in een zo verbrokkelden Staat als de Nederlanden vormden, was onder normale omstandigheden de Vorst, die uit de personele Unie een eenheidsstaat kon vormen. Maar in plaats van één Vorst waren er nu feitelijk drie gekomen. Oranje's politiek had aan alle kanten schipbreuk geleden.

Zij kreeg de genadeslag door het verraad van Rennenberg in het Noorden. Oranje had de jonge Waalse edelman ondanks zijn Rooms-Katholicisme en zijn verwantschap met het malcontente geslacht der Lalaings volkomen vertrouwd en door zijn invloed was hij benoemd tot stadhouder van Groningen en Friesland. Maar zijn vertrouwen werd slecht beloond. De stadhouder liep over naar Parma met het gevolg, dat Groningen, Drenthe en Overijsel weer grotendeels in Spaanse handen raakten, terwijl Friesland en Gelderland en zelfs Utrecht opnieuw de vollen last van de oorlog ondervonden.

Het was voor de Prins een grievende teleurstelling, waar hij niet meer boven uit kwam. Er verandert iets bij hem. Altijd had hij het samengaan van Rooms-Katholieken en Gereformeerden voor de zaak van de opstand bepleit, maar na Rennenberg's afval kwam ook hij tot de conclusie dat deze gedachte een *fata morgana* was.

Oranje verzette zich er nu niet meer tegen, dat overal, ook in het Zuiden, de religievrede werd opgeheven en de Gereformeerde godsdienst tot de heersende werd verklaard. Daarmee scheen ten langen leste eenheid op godsdienstig gebied te zijn bereikt.

Maar de kracht, die daarvan had kunnen uitgaan, werd verlamd door de zonderlinge verwickeling, dat de bevoorrechte religie in de meeste gewesten niet die van de landsheer zelf was. Het was de ongerijmdheid zelf en de grootst denkbare tegenstrijdigheid met de leer van het „wiens gebied, diens godsdienst“, dat Anjou zijn eigen religie in Antwerpen slechts onder zeer beperkende voorwaarden mocht uitoefenen en dat overal in zijn gebied alleen de Gereformeerden het recht hadden hun godsdienst uit te oefenen.

Anjou verdroeg dit niet. De soeverein ging zijn eigen onderdanen in „de Franse furie“ te lijf. De kreet *Vive la Messe* (Leve de Mis), waarmee zijn aanhangers Antwerpen binnenstormden, bewijst, hoezeer de achteruitstelling van de Rooms-Katholieken godsdienst hun onverstandigen ijver beheerste. Wel mislukte de aanslag, maar daarmee verdween de laatste hoop, om het Zuiden met Franse hulp te redden.

Parma trok, van dit alles uitnemend partij. De ene stad na de andere viel hem in handen en overal werd de Rooms-Katholieke godsdienst in zijn alleenrecht hersteld, maar met de milde bepaling, dat andersdenkenden mochten uitwijken.

De Gereformeerden uit het Zuiden vestigden zich nu in groten getale in het Noorden. Zij bleven de hoop koesteren, dat zij eenmaal zouden kunnen terugkeren, en smolten moeilijk samen met de bevolking. Maar juist omdat zij waren uitgeweken om het geloof, wilden zij in geen geval dezen terugkeer verwerkelijken ten koste van het geloof, waarvoor zij alles hadden prijs gegeven. Zij versterkten zo het ultra-Calvinistisch element. Bevrijding van het Zuiden kwam voor hen gelijk te staan met bestrijding van het Rooms-Katholieke geloof, dat zij als bijgeloof veroordeelden. Elke stap, die Parma vooruit deed, maakte de kloof tussen Noord en Zuid dieper en de breuk onherstelbaarder.

Holland en Zeeland zetten verbeterde de strijd voort. Direct na de verlating van de Koning begon het plan om Oranje hier als Graaf aan te nemen, vastere vorm te krijgen, maar door de tegenwerking van Amsterdam en Gouda bleef het jarenlang slepende.

Toen het er eindelijk toe zou komen, werd de Oranjevorst onverwachts vermoord. Met hem stierf de laatste en grootste verdediger van het Bourgondisch saamhorigheidsgevoel. Al mocht de gedachte van de bevrijding van het „gansche vaderland" vaag blijven voortleven in de gedachten der ballingen uit het Zuiden, voor hen was dit ideaal te zeer vastgehecht aan de eigen stad en het eigen gewest dan dat het zelfs in hun kringen het eenheidsgevoel duurzaam kon bevruchten.

De *vrijheidsoorlog* was toegespitst tot *godsdienstoorlog*. Ook de Libertijnen, nog altijd talrijk in de Hollandse stadsbesturen en Staten, hadden definitief hun keuze gedaan. Zij begrepen, dat de onafhankelijkheid, waarvoor de strijd thans werd gevoerd, alleen te verwerven was, indien de eenheid van godsdienst gehandhaafd bleef.

Niet als Oranje waren deze regenten opgevoed in de Bourgondische eenheidstraditie. Zij zagen niet verder dan hun stad en gewest. De ballingen uit het Zuiden bleven zij als vreemdelingen beschouwen, die zij naijverig trachtten te wezen uit de stedelijke en gewestelijke regeringen.

Een vrij Holland en Zeeland was het eerste doel van hun streven. De andere gewesten, waar de strijd werd gevoerd, zagen zij slechts als een vooruitgeschoven eerste verdedigingslinie ter bescherming van de eigen gewesten. Zich warm te maken voor een bevrijding van het Zuiden op grond van taal- of stamgemeenschap lag geheel buiten hun gezichtskring. Zelfs de religieuze aandrift, die de Calvinisten voor deze bevrijding nog in gloed kon zetten, ontbrak bij hen. De Zuidelijke gewesten moesten zichzelf maar zien te helpen en een voorbeeld nemen aan de Hollandse steden, die ook op eigen kracht de dwingeland hadden weerstaan

Als Antwerpen in 1585 door Parma wordt ingenomen en daarmee het laatste bruggehoofd in het Zuiden is verloren gegaan, is de scheuring tussen Nederland en Vlaanderen een feit geworden. Marnix, de verdediger van de Scheldestad, mocht zich door Parma zand in de ogen laten strooien, dat de Koning een religievrede zou willen toestaan, waardoor de mogelijkheid van een algemene vrede, ook met Holland en Zeeland, in uitzicht kwam, Parma had hem, bewust of onbewust, misleid. De Koning dacht er niet aan op deze voorwaarde vrede te sluiten. Minder dan ooit was hij er thans toe geneigd, nu de kans op herovering van alle Nederlanden groter scheen te zijn dan ooit tevoren.

Philips heeft in zijn hooggespannen verwachtingen gefaald. Wij behoeven de oorzaken van dit falen hier niet in de biesde te onderzoeken. Alleen willen wij het nogmaals onderstrepen, dat Holland en Zeeland en daarmee de Noordelijke

Nederlanden nimmer hun vrijheid zouden hebben verworven, indien zij niet in hun religieuze eenheid een basis hadden gevonden voor hun verzet. Wanneer aan de Rooms-Katholieke geestelijken vrij spel was gelaten, zou de Staat der Verenigde Nederlanden wel nooit zijn tot stand gekomen.

Deze Staat, die voortgekomen is uit de Reformatie, heeft aan deze beweging zijn innerlijke kracht ontleend. Dat hij niet het gehele Nederlandse volk omvatte in de zin, die daaraan in de tegenwoordige tijd wordt gehecht, zal door niemand worden ontkend. Maar het probleem, daarmee gesteld, was aan onze voorvaders onbekend. Wie het desondanks in het verleden wil terugprojecteren, gaat buiten de historische orde, omdat hij dingen in een historische samenhang gaat denken, die de tijd zelf niet kende.

Onze voorvaders deelden de volken niet in naar de criteria van taal- en stamgemeenschap, maar beschouwden *de godsdienst als de principale band*, die de staten en de volken tezamen hield. Zo werd het niet alleen beseft door de Calvinisten maar evenzeer door de Libertijnen.

Nederland en Vlaanderen leefden sedert hun eigen leven. In Vlaanderen overheerste het Rooms-Katholicisme, dat alle andersdenkenden tot uitwijken dwong. In het Noorden was wel de Gereformeerde godsdienst de bevoorrechte, maar heerste tevens gewetensvrijheid en in beperkte mate zelfs godsdienstvrijheid, ook voor de Rooms-Katholieken.

De scheur werd daardoor steeds dieper en broeder. Als Noord en Zuid in 1815 nog eenmaal worden verenigd, dan is het in diepste wezen nogmaals de religieuze factor, die tot nieuwe scheiding leidt.

Deze traditie leeft onder ons volk nog altijd voort. Dat zovele Nederlanders weinig animo voelen, om zich met „het groot-Nederlandse vraagstuk” bezig te houden, spruit niet voort, zoals Prof. Dr. J. de Vries onlangs betoogde in het maandblad „Neerlandia”, uit een door zo lange tijd van vrede, waarin wij ons hebben verheugd, aangekweekte neiging om zich van de problemen der wereldpolitiek afzijdig te houden, maar heeft een heel andere oorzaak.

Waar is het groot-Nederlandse vraagstuk, vrijwel onmiddellijk nadat het werd gesteld, met geestdrift bestudeerd en opgelost? Is het niet onder de Rooms-Katholieken?

In het Rooms-Katholieke geschiedenisboekje voor de lagere school „Stam en Staat” wordt het in het voorbericht onomwonden verklaard: „De Katholieke geschiedbeschouwing zal uiteraard ook groot-Nederlands zijn”.

Maar dit „uiteraard” heeft niets van doen met een indeling der volken naar stam- en taalgemeenschap. Het wordt verklaard uit de aandrang, die de schrijvers aan het slot op de kinderen uitoefenen, dat zij door hun gebed en hun voorbeeld er voor zullen werken, „dat Nederland weer helemaal Katholiek mag worden, zoals vroeger”.

Rechtgeaarde Protestanten zullen, als zij dit lezen, moeilijk warm kunnen bpen voor een vraagstuk, waarbij hun bestaansgrond, de Reformatie, zelf in het geding komt, maar ook de nazaten der Libertijnen zullen dit even moeilijk kunnen doen. Zij zullen zich evenzeer de geschiedenis herinneren. De geestelijke vrijheid, waarin zij zich hebben verheugd, verwierven zij niet door de Rooms-Katholieken aan de heerschappij te helpen, maar door samen te gaan met de Calvinisten.

Het vraagstuk Nederland-Vlaanderen wordt, zo gezien, nog altijd beheerst door de religieuze factoren.